

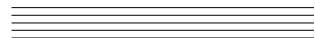
Νεοελληνικός Διαφωτισμός: ο χειραφετητικός λόγος των επιστημών

Γιάννα Κατσιαμπούρα

Τδρυμα Μείζονος Ελληνισμού

Το κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, από τις απαρχές του μετά τα μέσα του 18ου αιώνα, ως βασικό του πρόταγμα είχε θέσει τη διάδοση των Φώτων και την εθνική ιδέα στο ελληνικό «γένος». Τα Φώτα (όπως ήταν ο επικρατήσας όρος, σε μετάφραση του αντίστοιχου γαλλικού) ήταν κυρίως βέβαια κατ' αρχάς οι νέες επιστημονικές ιδέες, που είχαν διαμορφώσει το νεωτερικό κοσμοείδωλο στη Δύση.

Δεν θα σταθώ σε αυτές τις πρώτες προσπάθειες που σηματοδοτούν το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Θα επικεντρωθώ, αντίθετα, στον φθίνοντα αιώνα, ειδικά στην τελευταία δεκαετία του, με αρχή το 1790 σχηματικά, αναγνωρίζοντας ότι τέτοιου είδους χρονολογήσεις εμπεριέχουν τον κίνδυνο βάνουσων γενικεύσεων. Θα προσπαθήσω, όμως, να εξηγήσω στη συνέχεια την επιλογή αυτή. Περί το 1790 λοιπόν, κι ενώ έχει προηγηθεί η Γαλλική Επανάσταση, είχαν ήδη διαμορφωθεί κάποια χαρακτηριστικά που σηματοδοτούσαν τη στροφή που είχε αρχίσει να εμφανίζεται σε επίπεδο νοοτροπικών συστημάτων στον πληθυσμό της Βαλκανικής. Κύρια χαρακτηριστικά αυτής της διαφαινόμενης μεταβολής ήταν η εκδήλωση μεγαλύτερης περιέργειας για τον κόσμο, που τεκμηριώνεται κυρίως από το ενδιαφέρον που παρουσιάζεται για τις φυσικές επιστήμες. Ένα πνεύμα γενικότερης κριτικής σε παγιωμένες αντιλήψεις για τον κόσμο έχει αρχίσει να εμφανίζεται, τα νέα ενδιαφέροντα συνοδεύονται και από μια στροφή προς εκκοσμηκευμένες αξίες. Αυτό σημαίνει μια πρώτη χειραφέτηση από τη θρησκεία, πάντα σε επίπεδο κατ' αρχάς μιας συγκεκριμένης ομάδας φορέων του νέου ενδιαφέροντος. Μια στροφή δηλαδή στην καθημερινότητα και τους υλικούς όρους της. Είναι χαρακτηριστική η χρήση του όρου «ευδαιμονία», που αναφέρεται πια κυρίως στην καθημερινή ευτυχία του ανθρώπου-πολίτη και όχι στη μετά θάνατον αιώνια ζωή του ανθρώπου-πιστού. Ο ευδαίμων πολίτης, με την έννοια που δίνει στον όρο ο Μοντεσκιέ, δεν επιδιώκει απλώς τη σωτηρία αλλά την εγκόσμια ζωή μέσα σε ένα ευνομούμενο σύστημα. Αυτό το τελευταίο, προ-

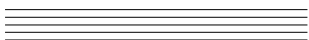
καλώντας εσωτερικές αντινομίες στο ισχύον σύστημα σκέψης, ήταν καταλυτικό για τις περαιτέρω εξελίξεις και τη διαμόρφωση των αντίπαλων ρευμάτων *φιλοσόφων και αντιφιλοσόφων*. Ταυτόχρονα, αναπτύσσεται το ενδιαφέρον για την ιστορία, σε μια προσπάθεια συγκρότησης συνείδησης του «γένους».

Η δεκαετία του 1790 είναι χαρακτηριστική της έντασης των φαινομένων και των αντιπαλοτήτων που θα χαρακτηρίσουν τον νεοελληνικό Διαφωτισμό. Από τη μια ωριμάζουν και μορφοποιούνται οι νέες ιδέες, από την άλλη οξύνονται οι αντιπαραθέσεις που αυτό θα προκαλέσει.

Στις απαρχές αυτής της δεκαετίας κυκλοφορούν δύο βιβλία, τα οποία αποτελούν παραδειγματικές περιπτώσεις για το πνευματικό κλίμα που διαμορφώνεται αλλά και συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά που θα διακρίνουν τις από εδώ και στο εξής προσπάθειες. Πρόκειται για το *Φυσικής Απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνες*, του Ρήγα Βελεστινλή, τυπωμένο στη Βιέννη το 1790 από τον Τράτνερ, και το *Γεωγραφία Νεωτερική*, των Δημητριάων (Δανιήλ Φιλιππίδη και Γρηγόριου Κωνσταντά), που τυπώνεται έναν χρόνο αργότερα, το 1791, επίσης στη Βιέννη κι από τον ίδιο εκδότη. Και τα δυο βιβλία ξεπερνούν τα συνήθη έργα που εκδίδονταν μέχρι τότε, κυρίως φιλολογικά, θρησκευτικά ή όσον αφορά τις επιστήμες κυρίως εγχειρίδια αριθμητικής.

Τα συγκεκριμένα έργα συμπυκνώνουν τα στοιχεία αυτά που στη συνέχεια θα αποτελέσουν βασικές αρχές για τους φορείς των νέων ιδεών και θα καταστούν παράδειγμα για τους μεταγενεστέρους. Προέρχονται από το περιβάλλον του Δημητρίου Καταρτζή, ηγεμόνα στο Βουκουρέστι επηρεασμένου από τους Γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές και θα μπορούσε να ειπωθεί ότι αντικατοπτρίζουν εν μέρει τις ιδέες που επικράτησαν εκείνη την εποχή στις παρίστριες ηγεμονίες. Ας σημειωθεί ότι είχαν ήδη καταβληθεί προσπάθειες για την εισαγωγή φιλελεύθερων στοιχείων στη νομοθεσία των ηγεμονιών, ενώ λειτουργούσαν σχολές που είχαν επηρεαστεί από τα προγράμματα των αντίστοιχων ευρωπαϊκών. Οι συγγραφείς των εν λόγω έργων, τόσο ο Ρήγας όσο και οι Δημητριάδες, έζησαν για αρκετό καιρό στην αυλή του Καταρτζή, και φαίνεται να επηρεάστηκαν από αυτόν, σε αρκετά σημεία, όπως και από το γενικότερο πνευματικό κλίμα της εποχής και του περιβάλλοντός του. Άλλωστε στο πρόγραμμα της σχολής του Βουκουρεστίου οι φυσικές επιστήμες είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα, αναφέρεται μάλιστα ότι η διδασκαλία τους συνοδευόταν από πειράματα. Ο Μανασσής Ηλιάδης, διδάσκαλος των φυσικών επιστημών, είχε εισάγει τα απαραίτητα όργανα από την Ευρώπη (Καραμπερόπουλος, 1994). Επίσης είχαν έρθει σε επαφή με τη Δυτική Ευρώπη, κυρίως τη Γαλλία της Επανάστασης.

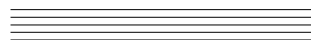
Το πρώτο κοινό σημείο των δύο εκδόσεων αφορά τη γλώσσα. Ας σημειωθεί

ότι το γλωσσικό ζήτημα είχε αρχίσει να απασχολεί τους λογίους, όχι βέβαια με την ένταση που θα αποκτήσει αργότερα, τον 19ο αιώνα, αλλά ήδη είχε δημιουργηθεί ένα σημείο τριβής μεταξύ των οπαδών της αρχαίας και των οπαδών της καθομιλουμένης. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν στα έργα τους οι τρεις συγγραφείς είναι η κοινή, και δικαιολογούν θεωρητικά αυτή την επιλογή. *«Η αιτία που μεταχειρίσθην απλούν ύφος»*, γράφει ο Ρήγας, *«ήτον διά να μην προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού εις τους άλλους, εκείνο οπού ο ίδιος έπαθα σπουδάζοντας»* (Βελεστινλής, 1991). Οι Δημητρείς, από την άλλη, θέτουν το γλωσσικό ζήτημα πιο έντονα. Συνδέουν τη γλώσσα με την κατάσταση του έθνους, *«το πνεύμα ενός έθνους δεν μπορεί να τελειοποιείται παρά όταν τελειοποιή το έθνος τη γλώσσα του»*, γράφουν, για να συνεχίσουν εναντιωνόμενοι στους οπαδούς της αρχαίας: *«φοβούνται τάχα μήπως χυδαΐσουν, και δεν θέλουν να γράμουν καθώς ομιλούν; μα δεν ηξεύρουν πως θέλοντας να μη χυδαΐσουν στη γλώσσα, χυδαΐζουν εις τα φρονήματα»* (Δημητρείς, 2000).

Το δεύτερο κοινό χαρακτηριστικό είναι ο σκοπός για τον οποίο γράφονται τα δύο συγκεκριμένα, κι εδώ υπάρχει μια διαφοροποίηση σημαντική σε σχέση με πρότερα ή και μεταγενέστερα έργα. Στο «Προς τους αναγνώστας» σημείωμα ο Ρήγας τονίζει ότι έγραψε το βιβλίο όχι για επίδειξη αλλά για να ωφελήσει το γένος του. Απευθύνεται στο ευρύ κοινό, στόχος του είναι να το καταλάβουν όλοι και να αποκτήσουν μια ιδέα των επιτευγμάτων της σύγχρονης επιστήμης της φυσικής. Ταυτόχρονα, καλεί και τους υπόλοιπους γνώστες της επιστήμης να προβούν σε ανάλογες προσπάθειες, *«ώστε να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος»* (Βελεστινλής, 1991). Στο «Προοίμιον» της Γεωγραφίας διαβάζουμε αντίστοιχα ότι η προσπάθεια αποσκοπεί στη μόρφωση των απογόνων των Ελλήνων, που σε αντίθεση με τα μέλη των υπόλοιπων ευρωπαϊκών γενών στερούνται κατάλληλων βιβλίων (Δημητρείς, 2000).

Η διάδοση της γνώσης στο «ελληνικό γένος» ήταν ένας από τους προγραμματικούς στόχους των οπαδών των Φώτων, όπως προαναφέρθηκε. Ωστόσο, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις υπάρχει μια ιδιαιτερότητα. Η διαφοροποίηση έγκειται στο εύρος της απεύθυνσης αφ' ενός, στη στοχοθεσία αφ' ετέρου. Η χρήση της κοινής γλώσσας, όπως προαναφέρθηκε, σημαίνει απεύθυνση σε κοινό ευρύτερο από τους μέχρι τότε συνήθεις αναγνώστες, κυρίως σπουδαστές των σχολών που ήδη λειτουργούσαν και Φαναριώτες ή έμποροι της Διασποράς. Η κυρίαρχη μέχρι τώρα τάση, που ήθελε τη γνώση να στοχεύει κυρίως στις πρακτικές πλευρές της ζωής, φαίνεται να μεταβάλλεται προς μια αντίληψη που καλεί τις επιστήμες να συμβάλλουν στο σχηματισμό μιας νέας κοσμοθεωρίας και στη μεταλλαγή όλων

των πλευρών της ζωής. Για να φανεί καλύτερα αυτή η διαφοροποίηση, αρκεί να αναφερθεί παραδειγματικά η αντίληψη που πρεσβεύει στον πρόλογο του βιβλίου του *Στοιχείων της Αριθμητικής* δοκίμιον ο Ιωάννης Εμμανουήλ Καστοριανός, αναφερόμενος στα μαθηματικά: «*Η μεγάλη ωφέλεια, την οποία προξενεί η Αριθμητική εις κάθε επάγγελμα και μάλιστα εις το των πραγματευτών, είναι πάντη αναντίρρητος, ως η καθημερινή πείρα ικανώς το επιβεβαιού*» (Καράς, 1992). Από τη μια λοιπόν η γνώση-αναγκαία εξάρτηση για την επαγγελματική σταδιοδρομία, από την άλλη ως απαραίτητο προσόν για τη βελτίωση του ανθρώπου καθ' εαυτού και για την ευρύτερη βελτίωση και συνειδητοποίηση του «γένους».

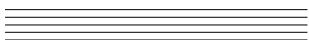
Η δεύτερη αυτή αντίληψη, που εισάγεται από τον Ρήγα και τους Δημητρίους, θα επηρεάσει στη συνέχεια ικανό αριθμό λογίων, που θα ακολουθήσουν το παράδειγμα της εκλαΐκευσης των σύγχρονων επιστημών ώστε να καταστούν προσβάσιμες από όσο το δυνατόν ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Αυτό, βέβαια, σημαίνει δύο πράγματα:

Πρώτον, η αλλαγή της στόχευσης σημαίνει και αλλαγή περιεχομένου και ποιότητας. Το βάρος δεν πέφτει κατ' αρχήν στην εμβάθυνση των επιστημονικών αρχών αλλά στην εκλαΐκευση, γεγονός που δρα ανασταλικά για την προσπάθεια ανάπτυξης των επιστημών καθ' εαυτών εκ μέρους των λογίων της περιόδου (Νικολαΐδης κ.ά., 1988).

Δεύτερον, μεταφορά του ενδιαφέροντος από τα μαθηματικά προς τις φυσικές επιστήμες και τη γεωγραφία, οι οποίες ενδείκνυντο περισσότερο για εκλαΐκευση και μετάδοση στον ευρύτερο βαλκανικό και ελληνόφωνο χώρο, λόγω και της επανάστασης που είχε συμβεί στα συγκεκριμένα επιστημονικά πεδία (Νικολαΐδης κ.ά., 1988).

Τα συγκεκριμένα δύο βιβλία λοιπόν και ως θεματολογία και ως περιεχόμενο σηματοδοτούν την καμπή προς την εκλαΐκευση των σύγχρονων επιστημονικών γνώσεων, ακολουθώντας έναν τελεολογικό θα μπορούσε να πει κανείς προσανατολισμό: διάχυση της επιστήμης, καλλιέργεια, βελτίωση του ανθρώπου, διεκδίκηση της απελευθέρωσής του, διανοητικής και εθνικής.

Προχωρώντας σε μια περιεχομενική εξέταση των δύο κειμένων, το πρώτο κοινό στοιχείο που μπορούμε να βρούμε είναι η άμεση επιρροή που δέχονται από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαίδεια*. Στο *Φυσικής Απάνθισμα* χρησιμοποιούνται αυτούσια αποσπάσματα από την *Εγκυκλοπαίδεια* ενώ ο Ρήγας την αναφέρει ως «*φραντζέζικη Εγκυκλοπαίδεια*» παραπέμποντας εκεί τους αναγνώστες του για περαιτέρω πληροφορίες, π.χ. για την κατασκευή φωσφόρου (Βελεστινλής 1991, 157). Στη *Γεωγραφία* πάλι η *Εγκυκλοπαίδεια* αποτελεί πηγή παραπομπών (Δημητρίους 2000, 119 κ.α.). Το όνομα του Βολταίρου επίσης εμφανίζεται και στα δύο έργα, σε παραπομπές, που σημαίνει ότι το έργο του Γάλλου ήταν σχετικά γνωστό στους τρεις συγγραφείς (Δημητρίους, 2000, σ. 436, Βελεστινλής, 1991, σ. 64).

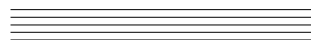

Πέραν των κοινών αναφορών, και στα δύο έργα θα συναντήσουμε πολύ συχνά έννοιες ενδεικτικές για τον προσανατολισμό των συγγραφέων και τις προσδοκίες από την προσπάθειά τους. Μία τέτοια έννοια, κύριας σημασίας, είναι η ελευθερία. «*Όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*», γράφει ο Ρήγας, ρήση εμβληματική για τους επιγόνους, αναφερόμενος στον Κοπέρνικο και στην ελευθερία που είχε στη χώρα του να διατυπώνει καινοφανείς απόψεις, οι οποίες έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην πρόοδο των επιστημών. Σε αντίθεση με τον Γαλιλαίο, ο οποίος, όταν διατύπωσε τις αρχές του ηλιοκεντρισμού, καταδιώχθηκε από την «*αγίαν Ινκιζιόνε, από την οποίαν δεν είναι ελπίς, αφού πέση, να γλυτώση τινάς, καθώς μήτε και από την φωτιάν*», όπως γράφει (Βελεστινλής, 1991, σ. 24). Η έννοια της ελευθερίας είναι συγκροτητική του προγράμματος του Ρήγα. Στον μετέπειτα λόγο του, όπως εκφράζεται στα μεταγενέστερα ριζοσπαστικά έργα του, θα θεωρηθεί το πρώτο από τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου και ενοποιητικό πρόταγμα για τους κατοίκους της Βαλκανικής (χαρακτηριστικότερο εξ αυτών το Νέα Πολιτική Διοικήσεις, γνωστότερο ως «*σύνταγμα*», στηριγμένο στο γαλλικό σύνταγμα του 1793) (Βελεστινλής 1797).

Η ελευθερία αναφέρεται συχνά και στο κείμενο των Δημητρίων. Παραδείγματος χάριν, στην ελευθερία που απολάμβαναν ως αρχή του πολιτικού τους συστήματος οι αρχαίοι Αθηναίοι αποδίδεται η πρόσδος των τεχνών και των επιστημών (Δημητρίεις 2000, 112). Σε άλλο σημείο η ανάπτυξη της πόλης της αρχαίας Αθήνας θα αποδοθεί στο δημοκρατικό πολίτευμα (Δημητρίεις, 2000, σ. 154).

Άρα στο λόγο των Δημητρίων η ελευθερία εξαρτάται άμεσα από τη δημοκρατία, που προϋποθέτει τη γνώση και την ευνομία. Η κακή κατάσταση του ελληνικού «*γένους*» οφείλεται τόσο στην αμάθεια όσο και στη δεσποτική διοίκηση, που σημαίνει έλλειψη νόμων – «*ψυχή των κοινωνιών*» τους χαρακτηρίζουν οι συγγραφείς (Δημητρίεις, 2000, σ. 116).

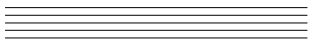
Μέσα στο κείμενο της *Γεωγραφίας* επανέρχεται πολλές φορές η ανάγκη για την αντιμετώπιση της αμάθειας. «*[...] Όλα τα καλά της φύσεως και της τύχης χάνονται μέσα στο χάος της αμαθείας*», αναφέρεται παραδείγματος χάρη (Δημητρίεις, 2000, σ. 174). Ακριβώς για την αντιμετώπιση αυτού που θεωρούν το μεγάλο πρόβλημα, οι Δημητρίεις καλούν τους λογίους να περιγράψει ο καθείς τον τόπο που γεννήθηκε, όχι «*μαθηματικώς*» αλλά «*διηγηματικώς*», ώστε να αποκτηθεί μια χωρογραφία του τόπου. Το βάρος εδώ δεν δίνεται στην πολυμάθεια και την ακρίβεια, γι' αυτό και δεν δίνουν τόση σημασία στο «*διορισμό πλάτους και μήκους*», όπως γράφουν, γιατί κανένα έθνος δεν «*εστάθηκε στην αρχή του ή στην παλιγγενεσία του σοφό*» (Δημητρίεις, 2000, σ. 173). Γι' αυτό χρειάζεται ένα

έθνος «να αγαπά να μαθαίνει, να περιεργάζεται, να εξετάζει». Είναι προφανής η σύνδεση λοιπόν, στο λόγο των Δημητριάδων, μεταξύ της γνώσης και της παλιγγενεσίας. Ακριβώς ο στόχος της παλιγγενεσίας δικαιολογεί –επιβάλλει καλύτερα– την εκλαΐκευση της επιστήμης.

Την αξία της έρευνας τονίζει και ο Ρήγας, συνδυάζοντας την αμάθεια με τη δεισιδαιμονία σε σημεία του κειμένου του. Π.χ. όσον αφορά τη γνώση της φύσης των κομητών, που για τους αμαθείς «δεν είναι άλλο παρά εικόνες τρόμου» (Βελεστινλής, 1991, σ. 20).

Ένα άλλο ζήτημα, κομβικό και επαναλαμβανόμενο στο λόγο της *Γεωγραφίας* και αναφερόμενο και στο *Φυσικής Απάνθισμα*, είναι το εκκλησιαστικό. Κι εδώ χρειάζεται μια εκτεταμένη αναφορά, γιατί το ζήτημα της πίστης θα μπορούσε να αποτελέσει εσωτερική αντινομία στα συγκεκριμένα κείμενα. Πολύ περισσότερο που οι Δημητριάδες προέρχονται από τον εκκλησιαστικό χώρο, άλλωστε ο Κωνσταντάς ήταν ιεροδιάκονος και ο Φιλιππίδης ιερομόναχος. Ωστόσο, στο έργο τους οι βολές κατά της εκκλησίας ως θεσμού και κατά της δεισιδαιμονίας που αυτή επιβάλλει είναι κάτι περισσότερο από άμεσες. Οι εκκλησιαστικοί άρχοντες «δεν κιτάζουν παρά τα χειροτονικά μόνο και να γίνονται και πολλοί διά να πέρνουν και η αγιωσύνη τους πολλά. η εκκλησία [...] εκατήντησε την σήμερον ένα μυστηριοπώλιο» (Δημητριάδες, 2000, σ. 175), αναφέρουν, και αλλού κατηγορούν τους καλογέρους ότι συνήργησαν στην κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς, «με τον τρόπο οπού τους υπαγόρευσε ο δάσκαλός τους ο διάβολος την προδοσία», αναφερόμενοι στους μοναχούς της Μονής Βλατάδων (Δημητριάδες, 2000, σ. 202). Οι κληρικοί κατηγορούνται ως υπεύθυνοι εν μέρει για την κοινωνική δυσαρμονία, καθότι «μια πολιτική κοινωνία της οποίας τα μέλη δεν είν' όλα εξίσου ενεργά, κλίνει και αυτή εις τον αφανισμό της» (Δημητριάδες, 2000, σ. 206) ενώ «ζουν με τους ιδρωτας των άλλων» (Δημητριάδες, 2000, σ. 285) – και ο κατάλογος των αναφορών μακραίνει. Ενώ αναφέρεται και συριστά εξαιρετικά ρηξικέλευθη προσέγγιση η ταύτιση της ευσέβειας με τη δεισιδαιμονία (Δημητριάδες, 2000, σ. 212). Σε αντιδιαστολή αυτής της προβληματικής και πολυάριθμης παρουσίας των εκκλησιαστικών στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναφέρεται προταγματικά η Γαλλία, η οποία μεταμορφώνεται με ταχείς ρυθμούς «τώρα», μειώνοντας στο ελάχιστο τους κληρικούς της. Αυτό το τελευταίο αναφέρεται βέβαια στη Γαλλία μετά την Επανάσταση, κι έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αφού δεν φαίνεται να είναι τυχαία η επιλογή της αναφοράς: η μεταμόρφωση της Φράντζας προς το καλύτερο είναι άμεσα συνδεδεμένη με το νέο καθεστώς, που περιορίζει τη δύναμη των κληρικών κι ακολουθεί τον Ορθό Λόγο.

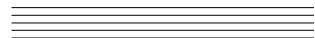

Αναφορά στις αρνητικές συνέπειες της δυναμικής παρουσίας της εκκλησίας και του ελέγχου που ασκεί έχουμε και στον Ρήγα. Προαναφέρθηκε άλλωστε η αναφορά στην Ιερά Εξέταση, ενώ αλλού είδαμε ότι προσπαθεί να αποφορτίσει την έννοια της έρευνας από την αμαρτία, τονίζοντας ότι οι άνθρωποι πρέπει να ερευνούν για να κατανοήσουν τη φύση, που είναι δημιουργήμα του Θεού (Βελεστινλής, 1991, σ. 40).

Ο ορθός λόγος και η επιστημονική γνώση έρχονται να αντικαταστήσουν τις δεισιδαιμονίες και τις δεδομένες ερμηνείες, προβάλλοντας ως υποχρέωση του ανθρώπου, που οφείλει να ακολουθήσει τον νέο τρόπο σκέψης για να απελευθερωθεί τόσο σε προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, να αποδεσμευθεί από πνευματικές δουλειές για να ακολουθήσει και η πολιτική ελευθερία. Το πόσο ρηζικέλευθη είναι αυτή η προσέγγιση, στο πλαίσιο των κλειστών συστημάτων σκέψης και των παραδοσιακών νοοτροπιών της περιόδου, είναι προφανές. Αρκεί να σκεφτεί κανείς την αντίδραση της εκκλησίας, που σε αυτή τη δεκαετία του 1790 σκληραίνει τη θέση της έναντι των φορέων του Διαφωτισμού. Η αντίδρασή της θα είναι σφοδρή και βίαιη, φτάνοντας μέχρι τον αφορισμό του Ρήγα από τον πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, με αφορμή το *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, ενώ ο ίδιος επιδίδεται δυναμικά στην προσπάθεια να αντικρούσει τις νέες επιστημονικές ιδέες. Ο διευθυντής της Πατριαρχικής Ακαδημίας Σέργιος Μακραίος εξέδωσε, το 1797, «*Τρόπαιον εκ της ελλαδικής πανοπλίας κατά των οπαδών του Κοπέρνικου*», όπου καταδικάζονται οι οπαδοί του ηλιοκεντρισμού ενώ είχε ήδη κυκλοφορήσει, το 1794, η «Ανασκευή» του Βολταίρου («*Απόδειξις του κύρους των της Νέας και Παλαιάς Διαθήκης βιβλίων και της εν αυτοίς αληθείας υπεράσπισις. η ανασκευή της του Βολτέρου βίβλου της καλουμένης τελευταίων διερμηνευθείσης Διαθήκης*» (Δημαράς, 1980, σ. 158). Έναν χρόνο αργότερα, το 1798, το Πατριαρχείο θα συστήσει επιτροπή για τον έλεγχο των δημοσιευμάτων και την καταδίκη όσων κρίνονται ασεβή κι επικίνδυνα (Δημαράς, 1980, σ. 259).

Τα δύο μέτωπα, των οπαδών και των αντιπάλων των Φώτων, διαμορφώνονται λοιπόν, σε αυτή τη δεκαετία, που αρχίζει με το εκδοτικό πρόγραμμα του Ρήγα και των Δημητριάδων, με σημείο τριβής το πεδίο των επιστημών. Η σύγκρουση δεν θα περιοριστεί σε επίπεδο φυλλαδίων, θα επεκταθεί, όπως προαναφέρθηκε, σε διοικητικά μέτρα ενώ αργότερα, λίγο πριν από την Επανάσταση, στη Σμύρνη θα ξεσπάσουν βίαιες συγκρούσεις που θα οδηγήσουν στο κλείσιμο του Φιλολογικού Γυμνασίου, με αφορμή τη διδασκαλία του Κ. Κούμα και τα πειράματα που έκανε ενώπιον του ευρύτερου κοινού (Ηλιού, 1986).

Ο επιστημονικός λόγος λοιπόν αποτέλεσε για τους φορείς του όχημα διάδο-

σης ευρύτερων κοσμοθεωριών, κοινωνικών αιτημάτων και επαναστατικών προταγμάτων. Η σύνδεση του Ορθού Λόγου, όπως αποτυπώνεται στις επιστήμες της νεωτερικότητας, με ριζοσπαστικά κοινωνικά προτάγματα φαίνεται φυσική και επιβεβλημένη. Ωστόσο, δεν θεωρήθηκε μόνο από τους εισηγητές του αφ' εαυτός ο επιστημονικός λόγος φορέας ριζοσπαστικών και επαναστατικών ιδεών: την ίδια πρόσληψη συναντάμε και από τους αντιπάλους του, οι οποίοι διαβλέπουν στη διάδοσή του τον κίνδυνο της αλλαγής, της μεταβολής της υπάρχουσας κατάστασης και τη διακινδύνευση της εξουσίας τους. Η επιστημονική γνώση καθ' εαυτή δαιμονοποιείται και καταδικάζεται πολλαπλώς, βιβλία καίγονται και οι αφορισμοί είναι σε πρώτη διάταξη (Ηλιού, 1988).

Δεν θα σταθεί βέβαια ικανή η αντιδραστική στάση των αντιφιλοσόφων να σταματήσει το νέο πνεύμα που εξαπλώνεται δυναμικά, μέσω σχολείων, εκδόσεων και περιοδικών και θα συνδεθεί άμεσα με τον αγώνα του 1821. Ωστόσο, οι ιδέες και τα προτάγματα του Διαφωτισμού, τόσοσόν όσον αφορά το διανοητικό επίπεδο, το σύστημα σκέψης, όσον και το κοινωνικό επίπεδο, μετά την ανεξαρτησία θα υποχωρήσουν. Άλλες ήταν οι ανάγκες και οι συνθήκες αλλά αυτό είναι μια άλλη συζήτηση.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Βελεστινλής, Ρήγας (1797), *Νέα πολιτική διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, Βιέννη.
- Βελεστινλής, Ρήγας (1991), *Φυσικής Απάνθισμα διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας*, Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα».
- Δημαράς, Κ.Θ. (1980), *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα.
- Δημητριάδης (2000), *Γεωγραφία Νεωτερική*, Εστία, Αθήνα.
- Ηλιού, Φ. (1986), *Κοινωνικοί αγώνες και Διαφωτισμός*, Αθήνα: ΕΜΝΕ-Μνήμων.
- Ηλιού, Φ. (1988), *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, Πορεία, Αθήνα.
- Καραμπερόπουλος, Δ. Απ. (1994), *Ρήγα Βελεστινλή «Φυσικής Απάνθισμα» και Γαλλική «Encyclopedie»*, Ανάτυπο από το περιοδικό Υπέρεια, Αθήνα.
- Καράς, Γ. (1992), *Οι επιστήμες στην Τουρκοκρατία*, τόμ. Α, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.
- Νικολαΐδης, Θ., Διαλέτης, Δ., Αθανασιάδης, Η. (1988), «Θετικές επιστήμες και Διαφωτισμός στον ελληνικό χώρο του 18ου αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 8, σ. 123-136.